
İşık, Z. (2020). Kuziykürpes Mënen Mayanhılıv Destanı Sadece Bir Aşk Hikâyesi midir?,
Folklor Akademi Dergisi. Cilt:3, Sayı:3, 518 – 533.

Makale Bilgisi / Article Info

Geliş / Recieved: 07.08.2020

Kabul / Accepted: 28.11.2020

Araştırma Makalesi/Research Article

KUZYIKÜRPE MËNEN MAYANHILIV DESTANI SADECE BİR AŞK HİKÂYESİ MİDİR?

Zehra İŞİK*

Öz

Geçmişle ilişki kurma, insanın yaşadığı ânı anlamlı ve değerli kılmasının bir yoludur. Tarihî dönemlerden beri insanlar bir şekilde içinde buldukları ânı geçmişle şekillendirme ihtiyacı duymuşlardır. Bu sebeple tarihî belgeler ve edebî metinler ilgili ilişkiyi kurmak için her zaman bir araç olmuştur. Bir toplumun karakterini belirleyen en temel faktörü şüphesiz sahip olduğu kültür belleğidir. Bu bellek, söz ve dilin bir şekilde vasita olarak kullanılmasıyla ürün oluşturur. Destanlar da oluşan bu ürünlerin en önemli örneklerinden birini teşkil eder. Başkurt destanları, tarihî ve sosyal hayatı konu almalarına göre iki başlık altında ele alınır. Kuziykürpes Mënen Mayanhılıv destanı Başkurt Türklerine ait sosyal hayatı anlatan en önemli destanlardan biridir. Bu makalede, performans teoriden hareketle geliştirilmiş bir araştırma modeline göre Kuziykürpes Mënen Mayanhılıv destanında yer alan aşk hikâyesinin yanında kahramanlık motifleri de ele alınmıştır. Bu destandaki kahraman tipi çeşitli yönlerden Türk destanlarında yer alan kahraman tipleriyle bir uyumluluk gösterir. Çalışmanın sonunda elde edilen verilerde, Başkurt destanlarında çoğunlukla yer alan kahramanlık motiflerinde kahramanın atı, idealize edilmiş bir eş ve kahramanın silahlarına dair epizotların Başkurt Türklerinin hayatında ne kadar etkili olduğu görülmüştür. Bıraktıkları bu epik yadigârlar, Başkurt Türklerinin ayrıca hayatlarını, kültürlerini ve uğraşlarını ortaya koymasından özerde Başkurt edebiyatı, genelde Türk dünyası edebiyatları için önemli bir yere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Aşk, Başkurt, destan, epizot, kahramanlık.

* Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü doktora öğrencisi, zehraisik@hacettepe.edu.tr, ORCID:
0000-0003-3778-1720

IS THE EPIC OF KUZİYKÜRPEŞ MĒNEN MAYANHİLİV ONLY A LOVE STORY?

Abstract

Connecting with the past is a way for a person to make the moment they live meaningful and valuable. Since historical times, people have somehow felt the need to shape the moment they are in with the past. For this reason, historical documents and literary texts have always been a tool for establishing the relevant relationship. The most fundamental factor determining the character of a society is undoubtedly the memory of the culture it has. This memory creates a product by using words and language as a means in some way. Epics are also one of the most important examples of these products. Bashkurt epics are considered under two headings according to their historical and social life. Kuziykürpes Mĕnen Mayanhiliv's Epic is one of the most important Epics of the Bashkurt Turks about social life. In this article, according to a research model based on performance theory, the story of love in the epic of Kuziykürpes Mĕnen Mayanhiliv, as well as the motives of heroism are also discussed. The type of hero in this epic is compatible with the types of heroes in the Turkish epics in various ways. The data obtained at the end of the study showed how effective these motifs, which are included in the Bashkir epics about the hero's horse, an idealized wife and the hero's weapons, were in the lives of the Bashkurt Turks. These epics, which they left, have an important place for the literature of the Turkic world in general, especially for Bashkurt Literature, in terms of revealing the lives, cultures and pursuits of the Bashkurt Turks.

Keywords: Love, Bashkurt, epic, epizote, heroism.

Giriş

Başkurtlar, batıda Sura nehrinden doğuda Ural dağlarına, kuzeyde Fin sınırından güneyde Astrahan ve Hazar kıyılarına uzanan, İdil nehrinin ve kollarının sularıyla beslenen topraklarını içine alan, coğrafi-siyasî bakımdan İdil-Ural şeklinde adlandırılan bölgedeki en eski Türk boylarından biridir. En yakın komşuları ve akrabaları olan Kazan Tatarları ile Altın Ordu devleti ve sonrasındaki dönemlerde beraber yaşayıp Rus işgaline birlikte mücadele etmişlerdir. Daha sonra Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Başkurdistan Özerk Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. 20. yüzyıla kadar çobanlıkla geçinmişler ve göçerevli bir hayat yaşadıkları için de sözlü kültür bağlamında sahip oldukları birçok özellik, onları yazılı kültüre sahip olan Kazan Tatarlarından yaşayış tarzı bakımından ayrı tutmuştur. Hayvancılık ve ziraatın yanında demircilik başta olmak üzere demirciliğe bağlı silah, alet, süs eşyası gibi çeşitli ürünlerin üretimi Başkurt ekonomisinin başlıca kaynaklarından. Özellikle demircilik konusunda mahir oldukları bilinir. Öyle ki Sovyetlerin yönetimde etkin olduğu bir dönemde, Başkurtların bu özellikleri tehdit unsuru olarak görülmüş ve yine demircilik yapımları yasaklanmıştır (Arslan 2017: 12).

İslamiyet'in kabulünden sonra diğer pek çok Türk boyu gibi Başkurtlar arasında da Arap harfleriyle çeşitli konularda tercüme veya telif nitelikli eserler ortaya konmuştur. Fakat 20. yüzyıl başlarına kadar kaleme alınan eserlerde Kazan Türkçesi ortak yazı dili olarak kullanılmış, şair ve yazarlar eserlerini çoğunlukla Kazan-Tatar Edebiyatı bağlamında değerlendirmişlerdir. Bunlar arasında Kul Ali'nin *Kıssa-i Yusuf*, Harezmî'nin *Muhabbetname*, Sarayî'nin *Gülistan-ı bit-Türkî* gibi eserleri vardır. Bunun yanında Başkurtların sözlü edebiyat bakımından oldukça zengin bir birikimi vardır. 18. yüzyılda yapılmaya başlanan saha çalışmalarından elde edilen verilerle söylenebilir ki Başkurt sözlü geleneği, Türk mitolojisine ve şamanlığa dair birçok unsuru içinde barındırmaktadır. Uzun yıllar Avrasya'nın uçsuz bozkırlarında göçebe bir hayat süren Başkurtlar, bağlı oldukları gelenekleri yaşatmaları sebebiyle günümüze kadar sürdürmüşlerdir (Suleymanov vd., 2014: 11-12).

Başkurtlar'a ait sözlü edebiyat ürünlerinin yazıya geçilmesi ile derleme çalışmaları giderek artmıştır. Bu ürünler hem Türk dünyasında hem de Başkurt edebiyatında aktarılmıştır. "Ural Batır, Akbuzat, İzeükey

Minen Morazım, Zayatülek Minen Hıvhlıv, Kunır Buğa, Kara Yurga, Akhak Kola, Alpamışa Minen Barsınhılıv, Küsek Bey, Bayık-Ayzar” gibi anlatılar bunlardan bazılarıdır. Bu anlatılar arasında özellikle destanlar önemli bir yer tutar. Başkurtlar yaşam şartları sebebiyle hayattan öğrendiklerini destanlarda da aktarmışlardır. Bunların en önemlileri kahramanlık temalı destanlardır. Kahramanlık destanlarının “bir ulusun kimliğini dayandırdığı geçmişin kurgulanma ve kültürel belleğin örneği” olduğu Başkurtlar’da görülebilir (Assmann, 2001: 268). Bu destanların Başkurt sözlü kültür geleneğinde güçlü ve zengin bir kaynak oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Başkurt destanlarına bakıldığında bazılarının manzum, bazılarının manzum-mensur karışık, bazılarının da mensur içeriklere sahip olduğu görülür. Türk destan geleneğinde görülen tip ve motifler, Başkurt destanlarında da benzer şekildedir. Konularını bazen dinî-mitolojik unsurlardan, savaşlar veya istilacılardan bazen de sosyal hayattan alır. Fakat bu konuların birçok destanda iç içe olduğunu söylemek mümkündür.

Başkurt destanlarının bir kısmı sadece Başkurt Türkleri arasında yaşar, bazılarıysa diğer Türk devletleriyle ortak metinlerdir. Kuzıykürpes menen Mayanhılıv destanının da diğer Türk topluluklarında benzer metinleri vardır (Ata Yıldız, 2015: 27). Timofey Belyaev’in 1812’de Kuzıykürpes Mënen Mayanhılıv adlı epik destanı yayınlamasıyla da Başkurt epik destan geleneği başlamış olur (Çobanoğlu, 2013: 19-33).

Araştırmalara göre Başkurt destanlarının büyük bir kısmı mitolojik unsurlardan beslenmiştir. Ayrıca başkahramanı hayvan olan destanlar dikkate değer metinlerdir. Başkahramanı hayvan olan destanlara diğer Türk topluluklarının destanlarında pek rastlanmaz (Ata Yıldız, 2015: 28).

Daha sonraki dönemlerde ise mitolojik unsurlar yerini daha gerçekçi bir yaklaşıma bırakmıştır. Destanların hemen hepsinde dağ ve su unsurlarına rastlanmıştır ki bu durum kadim Başkurtların dağ ve su kültlerine duydukları saygının bir işaretidir. Dikkat çeken bir başka konu ise avcılıktır. Başkurtlar, avcılıkta da oldukça başarılı olmuşlardır. İncelenen hemen hemen bütün destanlarda bu motife rastlamak mümkündür. Ayrıca kahramanın atı yine yoğun biçimde kullanılır. Destanlardaki motiflerin kullanımlarına dikkat edildiğinde Başkurtların düşünce tarzlarına da ulaşılır.

Başkurt destanları bazı çalışmalarda “kahramanlık destanları” ve “sosyal hayatla ilgili destanlar” olarak konuları bakımından iki ana başlıkta incelenmiştir. Kahramanlık destanlarının mitik unsurlarla beslenmiş olduğu görülür. Aşk teması üzerine kurulan ve daha çok sosyal hayatla ilgili unsurlara rastlanan destanların ise yine kahramanlık temasından beslendiğini söylemek mümkündür. Grebnev, Türk kahramanlık destanlarını üç gruba toplamıştır (Ergun-Aça 2004: 33):

1. Bahadırların sadece eş bulmak ya da eş aramak için sefere çıkışlarını ve mücadelelerini anlatan destanlar.
2. Bahadırların gelin ya da eş aramakla beraber hanlara karşı yürüttükleri mücadeleleri anlatan destanlar.
3. Bahadırların sadece hanlara ve yabancı istilacılara karşı yürüttükleri ve kazandıkları mücadeleleri anlatan destanlar.

Bu sınıflandırma Başkurt destanlarına uygulandığında makalemizin ana çerçevesini oluşturan Kuzıykürpes menen Mayanhılıv Destanı'nı ikinci gruba dahil edebiliriz. Destan genel olarak sosyal hayatı konu alır. Ele aldığı konular ve benzerlikler sebebiyle Tahir ile Zühre destanı ile arasında bağlantı kurulur.

Tanrı, ilâhî kudret, âşıkların babaları için çok önemli bir faktördür. Kuzıykürpes'e ait her iki varyantta da uzun bir zaman zarfında çocuğu olmayan iki erkeğin baba olma sevincine ereceği kehanetle bildirilir. Özlemle bekledikleri çocuklarının doğum müjdelerini av sırasında bir hayvan aracılığıyla alırlar. Nigmet Şakirov'un kaydettiği varyanta göre iki babaya çocuklarının olduğunu iki tavşan aracılığıyla bildirirler. G. Selem versiyonunda ise bu müjdeyi iki geyik aracılığıyla verirler.

Bu çalışma, destanın G. Selem versiyonu dikkate alınarak hazırlanmıştır. Destan metni Ahmet Süleymanov, Gaynislam İbrahimov ve Metin Ergun tarafından hazırlanan ve TDK tarafından basılan “Başkurt Destanları II (Sosyal Hayatı Anlatan Destanlar)” adlı çalışmadan alınmıştır. Bu versiyon göre Kuzıykürpes Mayanhılıv'a kavuşmaya çalışırken hayatını kaybeder. Mayanhılıv da aşkına sahip çıkar ve sevdiği adam olmadan nefes alamayacağını anladığı için intihar ederek yaşamına son verir.

Çalışmamızda destan kahramanları ve gerçekleşen olaylarla ilgili tespitlerde bulunulurken aynı zamanda destan metninin özeti de verilmiştir. Ardından sırasıyla destanda yer alan mitolojik unsurlar değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında elde edilen verilerden hareketle destan kahramanının temsil ettiği tip ve destanın Başkurt halk edebiyatındaki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Kuzıykürpes Mënen Mayanhılıv Destanında Kahramanlık Motifleri ve “Kahraman Kalıbı”

Türk destanlarında kahraman, sevdiklerini koruyan ve onları kollayan, halkının bütünlüğünü sağlayan, kendisiyle ana karnındayken söz kesilen fakat daha sonrasında kızın babası tarafından kaçırılan sevgilisini arayan, olağanüstü durumlarla mücadele eden geleneksel bir tiptir. Çoğunlukla halkın sevdiği ve saydığı, toplumun değerlerini taşıyan temsilcilerdir. Bu tipleri destanlarda tespit edebilmek için metnin içinde sıralanan motifleri incelemek gerekir. Destanların olay örgüsünün oluşturulmasında bu motifler önemli bir yere sahiptir. Aşağıda tespit edilen motifler Türk epik destan geleneği çerçevesinde mevcut malzemelere göre şekillenmiştir. Destan bünyesinde oluşturulan bu “Kahraman kalıbı” özellikleri, Özkul Çobanoğlu’nun epik destanlarla ilgili yaptığı çalışmada üzerinde durduğu motif-indeks denemesinden hareketle elde edilmiştir (2015: 343-344).

Destan kahramanı olarak karşımıza çıkan Kuzıykürpes;

1. Tek çocuktur.
2. Yetenekli bir avcıdır.
3. Çok yiğit ve güçlü biridir. Çevresinde ona denk kimse bulunmaz.
4. Kahramanın kolu ile dokunduğu bir çocuk bilincini yitirerek düşmüştür. Bu kahramanın sıradan biri olmadığını gösterir.
5. Daima olağanüstü güçler tarafından korunmuştur.
6. En önemli yardımcısı olağanüstü güçlere sahip bir attır.
7. Tek dileği olan Mayanhılıv’a kavuşmak için maceraya atılır.
8. Maceraya atılarak yurdundan uzaklaşır.
9. Mücadelesinde genellikle yalnızdır.

10. Kahraman maceraya atılacağı zaman bilge kadın kendisine zorluklar karşısında kullanacağı üç silah verir. Bunlar babasının ay baltası, gümüş aynası ve babasının Gök Tolpar'ıdır.
11. Kahraman, annesinin kendisine gösterdiği engelleri bir bir aşmıştır.
12. Annesi, kahramanı “batır yiğit” olarak tanımlar.
13. Kendisine düşman olan diğer kahramanlarla mücadele eder ve tek başına savaşır.
14. Macerasında birçok zorlukla karşılaşır. En çok savaştığı durum destan boyunca düşmanlarının hazırladığı hilelerdir. Yolculuğu boyunca da olağanüstü durumlarla karşılaşır.
15. Evleneceği kıza kavuşmak için mücadele eder. Bunun için her türlü tehlikeye atılır.
16. Uykulu iken düşmanı tarafından öldürülmeye çalışılması aslında kahramanın yiğit bir savaşçı olduğunu gösterir.
17. Macerasını tamamlayamadan ölür.

Aşk Teması İçinde Yaşayan Kahramanlık Mücadelesi

Kuzıykürpes Mënen Mayanhılıv destanına genel olarak bakıldığında destanın bir aşk temalı bir metin olduğu söylenebilir. Daha beşikte başlayan bir aşk ve türlü zorluklara rağmen bir kavuşma yaşanmışsa da ölümle sonuçlanmıştır. Aşk yolunda kendini feda eden Kuzıykürpes, klasik âşık kahraman tipleriyle aynı çizgide değerlendirilir. Sosyal konulu destanlarda sıkça işlenen bu aşk çizgisi, yalnızca asıl konunun yardımcı bir unsuru olarak ele alınır. Yani açıkça ifade etmek gerekirse destan her ne kadar bir aşk hikâyesi olarak düşünülse de aslında Kuzıykürpes'in aşkı uğruna verdiği mücadelelerden ibarettir.

“Kolak tişketey”¹ (ısıрма, beşik kertmesi) yöntemi ile beşik düğünü düzenleyip Kuziykürpes ile Mayanhılıv’ı çocukken nişanlarlar. Fakat Mayanhılıv’ın babası bu anlaşmaya uymaz. Kızını Kuziykürpes’ten kaçırmak için çok uzaklara kaçması gibi birçok unsur, Türk destanıyla aynı zamanda benzerlik gösterir.

Kuziykürpes bebekken nişanlandığı kızın varlığından habersiz büyür, annesi de bu durumdan asla bahsetmez. Kuziykürpes delikanlı çağında gücü ile ün kazanır. Farkında olmadan yaşlı bir kadının tek oğlunu incitince bütün gerçekleri öğrenir. Böylece destandaki asıl kahramanlık teması oluşmaya başlamaktadır.

Âşık yiğidin annesinin sözünü dinlemeyip yola düşmesi motifi ile işlenmeye başlar. Kuziykürpes’in kaderinde bu sırrı sonradan öğrenip sevdiği kıza kavuşmak için çile çekmesi vardır. Bu noktadan itibaren aşk temasına paralel olarak kahramanlık teması da sürdürülür. Kuziykürpes on yaşına gelene kadar gücünün farkında değildir fakat on yaşından sonra etrafındaki insanlarla olan mücadelesine bakıldığında kimsenin onunla boy ölçüşemediği, gücüne yetişemediği görülür. Fakat ayırt edilmesi gereken husus, burada gücünü şımarık bir şekilde göstermektedir. Yani henüz kahramanlığına dair hiçbir iz yoktur. Yaşlı kadının tek oğlunu dövdükten sonra devreye yaşlı kadın girer ve Kuziykürpes’in bütün hayatını baştan sona değiştirir. Yaşlı kadın “*İnsaflı bir yiğit olsaydın senin gelinin olacak kızın da bırakıp gitmezdi seni!*” dediği zaman Kuziykürpes’in hayatındaki bütün sırlar açığa çıkar. Bundan sonra Kuziykürpes hiçbir zaman eskisi gibi olmaz. Yaşlı kadın ona her konuda yol gösteren bir danışman karakterine bürünür. Önce annesinin nasıl gerçekleri söyleyeceği ve ardından nasıl yola çıkacağı hakkında bilgiler verir. Yaşlı kadın burada başkahramana yol gösteren bilge tip görünümündedir. Kuziykürpes’in gözlerini açar ve onu yönlendirir. Bilge tipli bu kadın, destandaki olağanüstülükleri yönlendiren konumdadır.

¹ “Beşik kertme” geleneği bütün toplumlarda olduğu gibi Başkurtlar arasında “bişek tuy, sırğa tuy (küpe takma toyu)” olarak yaşamaktadır. İki han ya da bey, iki kahramanın eşleri aynı anda hamile kalırsa ve akraba olmaya karar verilerse dostluklarını güçlendirmek için bu yönteme başvurur. Buna karar verdiklerinde akraba ve komşularıyla bir araya gelerek yemek yerler ve dua (bata) okutarak niyetlerini açık ederler. Yemekten sonra bebeklere birbirlerinin kulaklarını ısırttırırlar. Bu uygulamadan sonra bebekler arasında söz kesilmiş sayılırlar. (Kayhan, S. (2016, Ekim 4). Başkurt Türklerinde Beşik Kertme Geleneği. Avrupa Birliği Gazetesi. 27 Kasım 2020 tarihinde, <http://avrupabirligigazetesi.com.tr/2016/10/04/baskurt-turklerinde-besik-kertme-geleneği/> adresinden erişildi.)

Kuziykürpes'in ilk kahramanlığı Gök Tolpar'ı yakalamasıdır. Tolpar ya da Tulpar'ın Türk mitolojisinde önemli bir yeri vardır. Bu at sıradan bir at değildir. Kanatları vardır ve uçar; gökyüzünden geldiğine inanılır. Genelde beyaz ya da kara olur. Kanatları beyazdır ve Tanrı tarafından kahramanına yardımcı olması için yaratılmıştır. Başkurt inancına göre Tolpar'ın kanadını hiç kimse göremez. Tolpar kanatlarını yalnız karanlıkta, büyük engelleri veya mesafeleri aşarken açar. Eğer birisi Tolpar'ın kanatlarını görürse Tolpar'ın kaybolacağı inancı vardır. Eğer Kuziykürpes, Gök Tolpar'ı yakalarsa Mayanhılıv'ı da kurtarabilir. Bu tehlikeli yolculuğu sadece Gök Tolpar ile gerçekleştirebilir.

“Sürü sürü yulka hayvanlarınız arasında babanın ava çıkarken bindiği Gök Tolpar olur. Sen bir şekilde yolunu bulup onu yakalamaya çalış.” diyen yaşlı kadının sözlerini Kuziykürpes can kulağıyla dinler. Gök Tolpar'ı yakalamak için türlü mücadeleler verir. Gök Tolpar, Kuziykürpes'i üç defa gökyüzüne, üç defa yere vurur fakat hiçbir şekilde onu üstünden indiremez ve böylece Gök Tolpar'ın yeni sahibi olur. Bu, kahramanlık yolunda atılan ilk ve en önemli adımdır.

Gök Tolpar'ın sırtında babası Küsmes Han'dan kalan altın kaşlı eyerini, ay baltasını, gümüş aynasını, ava çıktığında giydiği kürklü şapkasını ve gümüş süslü kemerini alıp Gök Tolpar'ı nehrin en derin yerine götürüp bırakır. Üç gün sonra gider, onu bıraktığı yerden alır ve macera başlar. Aşk hikâyesi içine gizlenmiş kahramanlık alametleri artık ortaya çıkmaya başlar. Kuziykürpes, Mayanhılıv'ı bulmak için yedi dağ, yedi ova ve yedi denizi geçmek zorundadır. Böylece Gök Tolpar'a atlayan Kuziykürpes yollara düşer.

İlk olarak ensiz sonsuz kapkaranlık bir ormana rastlar. Gök Tolpar'ın bilgeliği sayesinde ilk engeli atlatır. Babasının ay baltasını atar ve karanlık orman bir anda aydınlanır. İkinci engeli sonsuz bucaksız bir denizdir. Bu defa babasının gümüş aynasını atar. Sonsuz bucaksız uzanan denizin üstünde camdan bir köprü oluşur ve bu engeli de aşarlar. Üçüncü ve son engel karşısına çıkan dağda “yedi kapıp bir yutarım” diyen bir kurttur. Bu defa da Gök Tolpar'ın sağ kaburgasına vurur ve sol kaburgasından fışkıran kanla birlikte oradan uçarak giderler. Kahramanın ilk engelleri Tolpar'ın bilgeliği ve olağanüstülüklerle aşılar. Bu engeller aslında annesinin geri dönmesi için karşısına çıkardığı engellerdir fakat o kararlılığı ve cesaretiyle yolundan dönmez.

Kuziykürpes yoluna devam eder ve yolda karşılaştığı çobanlarla konuşarak Küser Han hakkında bilgiler toplar. En sonunda Küser Han'ın yurduna varır. Kendini tanıtmadan onunla sohbet eder ve Küser Han, Kuziykürpes'e yıllık çobanı olmasını teklif eder fakat bir şartı vardır: *“Benim bir yıllık çobanına ihtiyacım var aslında ama benim bir şartım var: Yıllık sürüsünde üç yıl kısır dolaşan kısrağımı yakalayıp ağızlıklamayı başarabilecek kişiyi çoban olarak işe alacağım ben.”*

Bu şartın üstüne yiğit Kuziykürpes, dolaylı yoldan sürünün yanına gider. Küser Han ise doğru yolu tercih etse de sürüye vardığında şaşkınlıkla olanları izler. Çünkü Kuziykürpes, Küser Han gelene kadar çoktan varır ve yolda giderken avladığı çeşitli kuşları da pişirir. Küser Han, kahramanımızı yıllık sürüsünün yanına gönderir. Kuziykürpes öfkesine kapıldığı için kısır kısrağı harap eder. Ardından altı yıl kısır kalan kısrağı yine aynı şekilde harap eder. Son olarak dokuz yıl kısır kalan kısrağı yakalar ve onu dize getirir. Bunun üzerine Küser Han onu işe almaya razı olur. Dikkatimizi çeken durum ise şudur. Küser Han, Kuziykürpes'in gücünü şımarıkça gösterdiği için kızını Mayanhılıv'ı ondan kaçıtır. İşe aldığı yiğidin o olduğundan haberi bile yoktur. Ama onun gücüne ve yiğitliğine hayran kalır ve evine döndüğünde ondan övgüyle bahseder.

Kuziykürpes yaz boyunca dağda ve kırdaki çalışır. Bütün bunlara Mayanhılıv'a kavuşmak için katlanır. Güz olunca artık saraya hayvanları getirdiğinde ona bir adım daha yaklaşır. Yağmurlu bir günde hayvanlara bakmak için Mayanhılıv da yardıma gelir ve artık orada kavuşurlar. Fakat asıl mücadele bundan sonra başlar. Mayanhılıv'da gözü olan Saç kıran kafalı dazlak hizmetçi Karagol bu durumu fark eder ve hemen Küser Han'a iftira ile karışık olanları anlatır. Onu yenemeyeceklerini anladıkları için bir hile ile Kuziykürpes'i hayatlarından çıkarmayı planlarlar.

“Bunun için yalandan düğün düzenlemek gerek, diye söyledi de Saç Kıran kafalı dazlak, Mayanhılıv'ı Kuziykürpes'e veriyorum diye, büyük ziyafet düzenleyip, düğün yaparak Kuziykürpes'e ekşimiş bal içirip sarhoş etmeli. Ondan sonra onu oynamaya davet edeceksin. O oynarken, iyice mest olduğundan başı dönerek sallanmaya başlar. Sonra onu biraz kendine gelsin diye bahane bulup kenara götüreceksin ve kafasına vurup öldüreceksin. Kuziykürpes'ten kurtulmak için başka çare yok, hanım” diyerek Küser Han'ı bu plan için ikna etmeye çalışır. Küser Han bunu bahara kadar düşünür ve

planı uygulamayı kabul eder. Bu korkaklığın bir göstergesidir. Kuzıykürpes'in karşısına çıkıp savaşmak için cesaretleri yoktur ve bu sebeple onu bu şekilde öldürmeye karar verirler. Fakat âşık çift olayın farkına varırlar ve Gök Tolpar'ın olağanüstü güçleri sayesinde bu tehlikeyi öğrenirler. Güzeller güzeli Mayanhılıv çok telaşlanır ve Kuzıykürpes'in asla sarhoş olmaması gerektiğini söyler.

Düğün günü gelip çatığında Küser Han ve saray ahalisi hiçbir şeyi sezdirmez. Herkes eğlenir, atlar koşar, güreşçiler güreşir. Sofraya oturup bal içmeye başlarlar ve Kuzıykürpes, Gök Tolpar'ın kılı ile balı karıştırdığı için sarhoş olmaz. Sarhoş olmadığını görenler şaşırır ve bu defa da damadın oynamasını isterler. Kuzıykürpes ile Mayanhılıv meydanda oynamaya başlarlar ve tam bu sırada Gök Toplar onları kaçırmaya gelir. Gök Tolpar her zamankinden yavaş koşunca ve Gök Tolpar'ın sırtında oturmak da imkânsız olunca arkasından yetişen Saç kıran kafalı dazlak Karagol, Mayanhılıv'ı çeker ve kendi atına alarak sarayına döner. Kuzıykürpes'in bir anlık dalgınlığı felaketle sonuçlanır. Çünkü Kuzıykürpes, Gök Tolpar'dan kopardığı kılı kuyruğuna geri takmayı unutmuştur. Kederlenen Kuzıykürpes, Mayanhılıv'ı kurtarmak için çeşitli planlar kurar. Haberci bir kuş arar fakat sadece serçe ona yardımcı olur. Serçe, Mayanhılıv'a mesajı götürmeye gittiği zaman hizmetçinin karısı olanları bir bir işitir ve serçenin tüyelerini bir bir yolarak Kuzıykürpes'in nerede olduğunu öğrenir, kocasına anlatır. Serçe "Suk, suk" diye inerken Mayanhılıv bunu duyar. Küser Han'ın en sadık adamları Suk boyuna gider ve Kuzıykürpes'in asıl kahramanlık mücadelesi burada başlar.

Kuzıykürpes'e ilk olarak Mayanhılıv'ın iki ağabeyi saldırır. Birinci ağabeyi kılıç ile vurayım diye saldırır fakat Kuzıykürpes mükemmel bir çeviklikle onun kolundan çeker ve kılıcını alır, ortasından kırar. Ardından ona kendisinden hediye olarak babasından kalan kürklü şapkasını verir. İkinci ağabeyi ise onunla dövüşmenin faydasız olacağını anlar ve kılıcını getirip kendi eliyle verir. Bu ağabeyine de hediye olarak ay baltasını verir. Ağabeyleri, Kuzıykürpes'in yiğitliği ve onlara hediyeler vermesi sebebiyle ilginç biri olduğunu düşünerek evlerine dönerler.

İkinci abisi Kuzıykürpes'in hediye ettiği gümüş aynayı Mayanhılıv'a verince, Mayanhılıv aynada her şeyi görür. Çünkü tam bu sırada Saç kıran kafalı dazlak hizmetçi ağaç kovuğuna saklanmış Kuzıykürpes'i izler ve orada hüznlenerek oturan Kuzıykürpes'i bıçaklayarak öldürür. Mayanhılıv bu

durumu babasına anlatır fakat kızını perişan bir halde gören Küser Han, onu avutup ondan vazgeçmesi için diretir.

“Kendi kendini bitirip o kadar kederlenme kızım! İş işten geçmiş artık, Kuzıykürpes’ten de iyi yiğitler bulunur.” dese de Mayanhılıv onu dinlemez, Suk boyuna gider ve orada bulduğu Saç kıran kafalı dazlak hizmetçiyi bir hile ile öldürerek intikamını alır. Bütün bunların üstüne güzeller güzeli, bahtsız Mayanhılıv da bir acı ile bıçağı göğsüne saplayarak yaşamına orada son verir. Bu dünyada kavuşamayan iki âşık ölüme birlikte gider.

Değerlendirmeler

Kuzıykürpes’i kahramanlığa eriştiren en önemli detay Gök Tolpar’dır. Tolpar, gökyüzünden geldiğine inanılan, kanatları olan, insanlara yardım ederek onları kötü durumlardan kurtardığına inanılan bir varlık olması sebebiyle üst dünyaya ait olduğu ileri sürülür. En eski dönemlerden beri kahramanların en yakın dostu olmuştur. İncelediğimiz destanda da durum bu şekildedir. Gök Tolpar, Kuzıykürpes’in en yakın dostudur ve Kuzıykürpes’in cansız bedeninin yanında gözleri yaşlı, başını eğip beklemiştir.

Tolpar sadece kahramanların atıdır ve Tanrı tarafından kahramanlara yardımcı olması için yaratıldığına inanılır. Kahraman, Tolpar’a ihtiyaç duyduğunda onun yelesinden aldığı üç kılı yakar ve o anda Tolpar yanında belirir. Görüldüğü üzere Gök Tolpar sıradan bir at değildir. Tanrı onu Kuzıykürpes’e, ihtiyaç duyduğu anlarda, bilgi ve cesaretinden yararlanması sebebiyle vermiştir. Özellikle Kuzıykürpes yolda karşılaştığı engelleri aşarken Gök Tolpar, kahramanlığı ve cesaretiyle onun önüne geçmiştir. Bu durum destanlarda sıkça karşılaşılan bir durumdur. Kimi yerlerde atı, kahramanın önüne geçebilir. Böyle durumlar genellikle kahramanın tek başına aşamayacağı durumlardır ve kanatsız mucize sayesinde kahraman, bu engelleri rahatlıkla aşar. Burada Gök Tolpar’ın değerini anlayabilmek için öncelikle destanlarda atların ne kadar önemli bir konuma sahip olduğunu vurgulamak gerekir. Türk mitolojisine göre atlar, kişiyi kutsal kabul edilen güçlerin yanına taşıyan varlıklardan biridir. Tanrı katına erişebilen bu varlıklar kişiyi kutsala bir adım daha yaklaştırır ve onu yüceltir. Yine Türk mitolojisine göre kişiyi cennete ulaştıracak yolu da at bilir (Seyidoğlu, 1995: 55). Kahramanımız Kuzıykürpes Gök Tolpar’la anılmaktadır. Gök Tolpar, Kuzıykürpes ne zaman darda kalsa, her zaman imdadına yetişmiştir.

Çalışmamızda incelediğimiz destanın merkez kahramanı olan Kuziykürpes, şanlı Küsmes Han'ın tek çocuğudur. Doğumunu memelerinden süt damlayan bir geyik müjdelere. Destan boyunca Mayanhılıv'a kavuşmak için türlü mücadeleler verir. Karşısına çıkan her zorluğu Gök Tolpar'la birlikte atlatır. Türk destanlarında görülen merkezî kahramanın en önemli özelliği yiğitliği, cesareti ve gücüyle ön plana çıkmasıdır. Kuziykürpes için de aynı durum söz konusudur. Destanın başından sonuna kadar yiğitliği ve cesaretiyle devam eden bütün mücadelelerde kahramanlığına sergiler.

Kuziykürpes'i öldürmek için türlü hileye başvururlar fakat bunu başaramayacaklarını bildikleri için onu sarhoş edip öldürmeye karar verirler. Türk destanlarında karşımıza çıkan en belirgin tuzak şekillerinden biri kahramanların yedikleri ya da içtikleri bir şeyle zehirlenmeleridir. Küser Han ile Saç kıran kafalı dazlak hizmetçi, düğünde Kuziykürpes'e sundukları balın içine karıştırmıştır. Amaç Kuziykürpes'i sarhoş ettikten sonra zehirlemektir. Fakat Gök Tolpar sayesinde bu hileyi öğrenen Kuziykürpes ile Mayanhılıv bu tuzağa düşmezler. İlk denemede başarısız olan Saç kıran kafalı dazlak hizmetçi ile Küser Han başka çare ararlar. Daha sonra Dazlak hizmetçi, Kuziykürpes'i Suk boyunda uykuda iken yakalar, eline ikinci bir şans geçer ve Kuziykürpes'i öldürür. Buradan da anlaşılacağı gibi kahraman ya sarhoşken ya da uykuluyken öldürülmeye çalışılır çünkü her ikisi de yiğit Kuziykürpes'i öldüremeyeceklerini bilirler.

Kuziykürpes çocukluğundan beri gücü ve cesaretiyle nam salmıştır. Onun amacı liderlik ya da komutanlık değildir. Onun tek amacı evleneceği kızı bulup onu yurduna geri getirmektir. Destan boyunca bütün mücadelesini bu yönde verir. Türk destan geleneğinde görüldüğü gibi Kuziykürpes destan boyunca yalnızca atı Gök Tolpar ile mücadele etmiştir. Bu kahramana özgü bir özelliktir. Ayrıca Kuziykürpes'in en dikkat çekici özelliği onun olağandışı gücüdür. Bunu Küser Han'la ovada kısır dolaşan ilk iki kısrağı yakalamaya çalışırken harap edişinden anlamak mümkündür.

Epik destan geleneğine göre kahramanın bir mücadeleyi kazanabilmesi için evinden uzaklaşması gerekir. Kahramanlığını ispatlamak için de yol boyunca karşısına çıkan tüm engellerden kurtulması gerekir. Gittikçe uzayan yol, kahramanı olgunlaştırır. Bu olgunluk süreci ise türlü sınavlarla doludur. Kuziykürpes de başlangıçta şımarık bir çocuk iken yaşlı kadının sırrı ortaya çıkarması üzerine bir arayış içine girer. Amacı

Mayanhılıv'a ne olursa olsun kavuşmaktır. Bunun için evinden uzaklaşır ve yollar onu yiğit ve cesur bir kahraman haline getirmiştir. Mücadeleden hiçbir zaman vazgeçmez fakat sevdiği kıza da bu dünyada kavuşamaz. Mayanhılıv'a kavuşmasının bedeli yurdundan ayrılmak olmuştur ve Kuziykürpes sonunda bu bedeli canıyla öder.

Kuziykürpes çıktığı bu macerada iki zorlukla karşılaşır. Bunlardan ilki kötü niyetli yakınlardır. Mayanhılıv'ın babası ve onun hizmetçisi Saç kıran kafalı dazlaktır. Bu iki zıt kahraman, destan boyunca Kuziykürpes'i öldürmek için mücadele eder. Fakat mücadelelerini yiğitçe değil de ikinci zorluk olan hile ile kazanır. Onlar için önemli olan Kuziykürpes'in ölmesidir ve destan sonunda onu uykuda yakalayarak öldürürler. Bu durum Türk destan geleneğinde kahramanın karşısına sıkça çıkan durumlardan biridir. Anlaşıldığı gibi kahraman başarıya ulaşmasını diye bu zorluklar karşısına çıkar.

Kuziykürpes'in bir kahraman olabileceği tartışmasında karşımıza çıkan en büyük engel onun gittiği yerden dönememesi, mücadelesinin zaferle sonuçlanamaması durumudur. Bütün destan boyunca mücadele etse de sonunda sevdiği kıza kavuşamaz. Bir anlık dalgınlığının bedelini canıyla öder. Gök Tolpar'a ait parmağındaki kılı birleştiremediği için, Tolpar hızlı koşamaz ve yakalanırlar. Daha sonra yaptığı bu hata yüzünden çok pişman olur fakat bu durum hiçbir şeyi değiştirmez. Destan mutsuz bir sonla biter.

Özkul Çobanoğlu, epik destan geleneğinde motifleri ve sıralanış düzenini incelerken, sıralamayı dört daire şeklinde inceler. "Türk kahraman kalıbı tasnif denemesi" olarak ifade ettiği bu motiflerin sıralanışı dolayısıyla da destanların yapısını ortaya koyan şematik soyutlama, eldeki verilerle hazırlanmış bir deneme olduğunu ifade eder (Çobanoğlu, 2013: 75). Bu tasnif denemesine göre çalışmamızın yapısını oluşturan Kuziykürpes Mënen Mayanhılıv destanını dört dairede incelemek mümkündür. İlk daireyi Kuziykürpes'in doğumu, çocukluk döneminde babasını kaybetmesi ve hayatıyla ilgili mühim bir sırrı öğrenmesi oluşturur. İkinci daireyi yolculuğa çıkması ve yolculuk sırasında türlü mücadeleler vermesi oluşturur. Üçüncü daireyi sevdiği kız olan Mayanhılıv'a kavuşması ve onu kurtartama çalışması oluşturur. Amacı onu alıp kendi yurduna götürmektir. Fakat sevdiği kızla evlenemez. Tam ona kavuştuğu sırada onu yeniden kaybetmesidir. Dördüncü daireyi Suk boyunda başına gelenler ve orada hayatını kaybetmesi oluşturur.

Sonuç

Türk destanları, Türk milletinin var oluşundan bu yana sözlü kültürü saklayıp koruyan ve gelecek nesillere taşıyan en verimli ürünlerdir. Bu nedenle Türk destan kahramanlarının oluşturduğu çizgiler oldukça önemlidir. Çünkü destan kahramanı aynı zamanda ait olduğu milletin özelliklerini taşımaktadır.

Başkurt Türkleri, İdil-Ural şeklinde adlandırılan bölgedeki en eski Türk boylarından biridir. Kültürel birikim ve destan geleneği yönünden de oldukça zengin bir birikime sahiptir. Yapılan araştırmalara göre Başkurt destanları mitolojik unsurlarla örülmüştür. Kuzıykürpes Mënen Mayanyılıv destanı orta dönemde oluşmuş bir destan olduğu için daha gerçekçi unsurlara sahiptir. Destanda görülen su ve dağ kültürü, kadim dönemde Başkurtlar'ın dağ ve su kültürüne olan saygısını göstermektedir.

Destansı şiirlerde sevgiliyi elde etme teması oldukça yaygın bir şekilde kullanılır. Kahraman, evleneceği kızı elde etmeden önce türlü zorlukları göğüsleyerek birbirini izleyen görevleri icra etmek zorundadır. Sevgiliyi kazanma Türk destan geleneğinde sıklıkla karşımıza çıkar fakat bazen kahraman tüm mücadelesine rağmen sevgiliye kavuşamaz ve hayatını kaybeder. Kuzıykürpes, aşkı için mücadele eden fakat sonunda zıt kahramanların hilelerine yenik düşen bir kahramandır. O da Türk destan kahramanları gibi yolculuk sırasında bir olgunluğa ulaşmıştır. Destanın ilk bölümünde toy ve şımarık bir genç iken destanın orta bölümlerinde yoldaşıyla birlikte türlü sınavlardan geçer, destanın son bölümünde ise artık olgun, yiğit ve cesaretli bir delikanlı olmuştur. Kahramanımız sevdiği kıza kavuşmak için bütün destan boyunca zıt güçlerle mücadele etmiş, onlara karşı kahramanlık vasıflarını sergilemiştir. Kuzıykürpes'in mücadeleleri dikkate alındığında bu destanın sadece bir aşk hikâyesi değil aynı zamanda kahramanlık hikâyesi özelliklerine de sahip olduğunu söylemek mümkündür. Kuzıykürpes aşkı için mücadele eden kahraman olarak merkezî bir tip niteliğindedir.

G. Selem'in versiyonundaki Kuzıykürpes tipi, fiziksel özellikleri ve bireysel başarıları ile ön plana çıkmıştır. Fakat bunun yanında öğrendiği sırrın peşinden gitmesi onun, atalarına verdiği değeri göstermektedir. Onu kahraman yapan da budur. Babasının onurunu koruması, kendi ihtiras ve

ihtiyaçlarından ziyade hayat arkadaşı olacağı kızı korumaya çalışması onu “epik kahraman” tipinden “sosyal kahraman” tipine çevirmektedir.

Uygulamalı halk bilimi doğrultusunda, daha ayrıntılı çalışmalar yapılması gerekir. Elde edilen verilerle oluşturulmuş tasnif denemelerine göre incelenip sözlü kültür ürünlerini belirli şekilde sınıflandırmak gerekir. Sonuç olarak kültürel birlikteliğe yardım eden ve zamansal olan noktayı aşan yönüyle incelediğimiz destan, ortak bir kültüre hizmet etmesi açısından hazine değerindedir. Bu hazinenin kıymeti bilinmeli, korunmalı ve yeniden düzenlenerek Türk dünyası ortak belleğine sunulmalıdır.

KAYNAKLAR

- ARSLAN, M. (2017). Başkurt Türklerinin Tarihi Destanı İdigeı ile Moradıı (İzeükey Minen Moradıı). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ASLAN, E. (1995). “Dede Korkut Hikâyeleri ile Türk Destan ve Halk Hikâyelerinde Alp-Kız Motifi”. Folklor / Edebiyat Dergisi, S. 4.
- ASSMAN, J. (2001). Kültürel Bellek-Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik. (Çev.: A. Tekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BAYAT, F., (2007). Türk Mitoloji Sistemi 1-2. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. (1953). “Türk Onomastiğinde At Kültü”. Türkiyat Mecmuası, S. 10, 201-212.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (1999). Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2003). Türk Dünyasında Epik Destan Geleneği. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGUN, M. ve AÇA, M. (2004). Tıva Kahramanlık Destanları I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ESİN, E. (2001). Türk Kozmolojisine Giriş. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- KARA, Ü. (2012). “Türk Destanlarında Merkezi Kahraman Tipi Tipolojisi”. Folklor / Edebiyat, S. 69: 9-46.
- ÖGEL, B. (1989). Türk Mitolojisi I-2 (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- REİCHL, K. (2014). Türk Boylarının Destanları. (Çev.: M. Ekici), Ankara: TDK Yayınları.
- SÜLEYMANOV, A. vd. (2014). Başkurt Destanları 2, Ankara: TDK Yayınları.
- TEMİR, A. (1976). “Kuzey Türkleri: İdil-Ural ve Yöresi”. Türk Dünyası El Kitabı, Ankara: TKAE.
- <http://avrupabirligigazetesi.com.tr/2016/10/04/baskurt-turklerinde-besik-kertme-gelenegi/>
(Erişim: 27.11.2020)